

Цивільне право, цивільний процес, міжнародне приватне право
УДК 347.12:[347.45/.47:366](477)

Колісникова Ганна В'ячеславівна

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Kolisnykova Hanna

*PhD in Law, Associate Professor of the
Department of Civil Law Policy, Intellectual Law Ownership and Innovation
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-9309-4282*

**ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ В РЕГУЛЮВАННІ СПОЖИВЧИХ
ДОГОВОРІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ
THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN THE REGULATION OF
CONSUMER CONTRACTS IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE**

Анотація. Вступ. Загальні засади цивільного законодавства України є керівними нормами, які визначають зміст і напрями правового регулювання цієї галузі, у тому числі й споживчих договорів. Одним із принципів у цивільному праві України виступає справедливість як орієнтир для визначення меж рівності, вільного волевиявлення сторін споживчих правовідносин, їх взаємних прав та обов'язків, зокрема таких, що прямо не передбачені ні законом, ні договором. Вплив справедливості на диспозитивний характер споживчих правовідносин, свободу волевиявлення сторін потребує глибокого наукового дослідження в контексті стрімкого зростання кількості споживчих договорів та динамічного розвитку споживчих відносин на сучасному етапі.

Мета. Метою дослідження є розкриття наукових підходів до визначення поняття принципу справедливості як фундаментальної категорії, що використовується для укладання, зміни та припинення цивільних договірних правовідносин за законодавством України, а також з'ясування його сутності та впливу на правове регулювання зобов'язань, що виникають у сфері договірних відносин за участю споживачів товарів, робіт і послуг. На основі отриманих результатів зробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення існуючого механізму забезпечення функціонування принципу справедливості в правовідносинах між споживачем і продавцем (виробником, виконавцем).

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання цивільних договірних правовідносин за участю споживачів товарів робіт і послуг; 2) наукові дослідження, що проводились у цивільно-правовій доктрині вітчизняними та зарубіжними авторами стосовно поняття, сутності та значення принципу справедливості для динаміки договірної практики в Україні.

У процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики поняття та визначення ознак принципу справедливості у цивільному праві України); аналізу, синтезу та логічного узагальнення (для формування висновків щодо результатів впливу принципу справедливості на правове регулювання договірних відносин, що виникають за участю споживачів товарів робіт і послуг).

Результати. Стаття присвячена принципу справедливості як одному з основоположних у цивільному праві України. Детально аналізується поняття «справедливість», а також його складові. Особливу увагу зосереджено на критеріях справедливої поведінки учасників споживчих договорів. Запропоновано вдосконалення чинного цивільного законодавства стосовно більш точного та повного охоплення правовим регулюванням

сфери споживчих договорів у світлі основоположної засади – справедливості. Науковий аналіз дозволив дійти висновку, що роль принципу справедливості в регулюванні споживчих договорів у цивільному праві України лише зростає і він залишається універсальним при виконанні сторонами споживчого зобов'язання. У зв'язку з цим подальшого наукового дослідження потребує потенціал зазначеної засади для споживчих договорів.

Перспективи. Зважаючи на досить швидке зростання кількості споживчих договорів, зокрема таких, що здійснюються за допомогою дистанційних засобів, варто зазначити необхідність їх більш детального врегулювання та чіткого законодавчого визначення як самого поняття «споживчий договір», так і його основних різновидів, з урахуванням універсального в цій сфері принципу справедливості обох сторін споживчого договору.

Ключові слова: *споживчий договір, принцип справедливості, споживач, рівності, несправедливі умови.*

Summary. *Introduction. The general principles of the civil legislation of Ukraine are the guiding norms that determine the content and directions of legal regulation of this field, including consumer contracts. One of the principles in the civil law of Ukraine is justice as a reference point for determining the limits of equality, the free will of the parties to consumer relations, their mutual rights and obligations, including those that are not directly provided for by the law or the contract. The influence of justice on the dispositive nature of consumer legal relations, the freedom of expression of the parties' will require in-depth scientific research in the context of the rapid increase in the number of consumer contracts and the dynamic development of consumer relations at the current stage.*

Goal. *The purpose of the study is to reveal scientific approaches to the definition of the concept of the principle of justice, as a fundamental category*

used to conclude, change and terminate civil contractual relations under the legislation of Ukraine, as well as to clarify its essence and impact on the legal regulation of obligations arising in the sphere of contractual relations with the participation of consumers of goods, works and services. On the basis of the obtained results, make scientifically based proposals regarding the improvement of the existing mechanism for ensuring the functioning of the principle of justice in the legal relationship between the consumer and the seller (producer, contractor).

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal regulation of civil contractual relations with the participation of consumers of goods, works and services; 2) scientific research conducted in civil law doctrine by domestic and foreign authors regarding the concept, essence and importance of the principle of justice for the dynamics of contractual practice in Ukraine.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (to characterize the concept and determine the features of the principle of justice in the civil law of Ukraine); analysis, synthesis and logical generalization (for the formation of conclusions regarding the results of the influence of the principle of justice on the legal regulation of contractual relations arising with the participation of consumers of goods, works and services).

The results. The article is devoted to the principle of justice as one of the fundamental principles in the civil law of Ukraine. The concept of "justice" and its components are analyzed in detail. Special attention is focused on the criteria of fair behavior of participants in consumer contracts. It is proposed to improve the current civil legislation regarding more accurate and complete legal regulation of the field of consumer contracts in the light of the fundamental principle - justice. The scientific analysis allowed us to come to the conclusion that the role of the principle of justice in the regulation of consumer contracts in the civil law of Ukraine is only growing and it remains universal in the

performance of consumer obligations by the parties. In this regard, the potential of the specified basis for consumer contracts requires further scientific research.

Prospects. Taking into account the rather growing number of consumer contracts, including those concluded using remote means, it is worth noting the need for their more detailed regulation and a clear legislative definition of both the concept of "consumer contract" itself and its main varieties, taking into account the universal in this in the sphere of the principle of fairness of both sides of the consumer contract.

Key words: *consumer contract, principle of justice, consumer, equality, unfair, conditions.*

Постановка проблеми. Визначення «споживчого договору» станом на сьогодні залишається не виробленим на законодавчому рівні, а їх різноманіття зростає з кожним днем. У зв'язку з цим ґрунтовного аналізу потребують сучасні правові засоби і способи врегулювання споживчих договорів, зокрема ті основоположні принципи та похідні від них категорії, що є основним орієнтиром для учасників цивільних правовідносин, які встановлюють відповідні наслідки як міру цивільно-правової відповідальності за порушення, зокрема принципу справедливості.

Незважаючи на численну кількість наукових досліджень стосовно принципу справедливості, його роль саме в регулюванні споживчих договорів видається недостатньо проаналізованою, що й зумовлює необхідність опрацювання цієї теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження принципу справедливості набуло значного поширення в наукових працях правознавців: принцип справедливості, добросовісності і розумності дослідила В. Борисова [3], К. Горбенко [6] розкриває функції справедливості, Є. Харитонов [14] вважає за необхідне розглядати рівність як передумову справедливості, принцип справедливості безпосередньо

пов'язує з категорією рівності І. Калаур [11]. Чимало науковців також досліджували роль цього основоположного принципу цивільного права саме в споживчих договорах, зокрема О. Отрадна [12], несправедливі умови у споживчих договорах *Un fair terms in consumer contracts* Г. Яновицька [15]. Разом з тим залишаються не вирішеними проблемні питання в частинах: 1) прояву принципу справедливості в регулюванні споживчих відносин; 2) надання пропозицій щодо підвищення ефективності принципу справедливості як регулятора споживчих договорів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Проаналізувати наукові підходи до принципу справедливості, а також з'ясувати його значення в цивільно-правовому регулюванні договірних зобов'язань в Україні, зокрема у сфері споживчого договірного права, дослідити роль справедливості як фундаментальної категорії у регулюванні споживчих договорів. На основі отриманих результатів зробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення існуючого механізму забезпечення функціонування принципу справедливості в правовідносинах між споживачем і продавцем (виробником, виконавцем).

Виклад основного матеріалу. Справедливість – фундаментальне соціально-філософське поняття, яке позначає засадничий принцип суспільного порядку. Вже етимологія цього слова орієнтує нас на нормативний, деонтологічний вимір, на оцінку того, що саме є належним, «правильним». Слова «правда», «праота», «правильність», «право» мають зі «справедливістю» один корінь. «Справедливим» вважається той, хто живе «з правдою», хто правий або діє правильно, згідно з правилами [6, с. 7-9].

Принцип справедливості бере початок ще з часів Римської Імперії, про що свідчать висловлювання юристів тих часів. Так, Павло стверджував: «коли відсутній чіткий правовий припис, бажано справу вирішувати по справедливості» (Дигести 39.3.2.), а Ульпіан наполягав: «коли право суперечить справедливості, повинна панувати остання» (Дигести 15.1.32)

[9]. Аналізуючи джерела римського права, можна дійти висновку, що принцип справедливості має такі ознаки:

- рівність
- вільне волевиявлення;
- виконання договорів;
- гарантії виконання договорів

Принцип справедливості безпосередньо пов'язаний з категорією рівності. Із цього приводу Є. О. Харитонов вважає за необхідне розглядати рівність як передумову справедливості та визначати «*aequitas*» як принцип рівності всіх перед законом, що є складовою загальної вимоги справедливості [14, с. 289].

Вітчизняне цивільне законодавство не пропонує визначення категорії «справедливість». О. Отрадна зазначає, що це поняття належить до оцінних категорій, які отримують своє змістове оформлення з огляду на конкретні обставини справи [12, с. 121].

Упровадження нових технологій, розвиток ринкових відносин та міжнародного співробітництва потребує нових форм договірної закріплення та регулювання [4]. Усе передбачити неможливо, але в усі часи науковці докладають чимало зусиль, щоб вивести ту близьку до ідеалу правову формулу, що допоможе і професійним, і недосвідченим учасникам цивільних правовідносин зорієнтуватися в межах допустимої поведінки та правилах гри в правовому полі.

Безперечно, цивільне право виступає однією з ключових галузей права сучасного суспільства, без якого неможливо уявити повсякденне життя будь-якої людини. До чинників, що характеризують цивільне право України як галузь приватного права відносяться притаманні тільки йому принципи, без яких неможливо створювати і вдосконалювати правове регулювання та які є складовими таких фундаментальних правових понять як справедливість і верховенство права [3].

Значну роль у функціонуванні договірних зобов'язань мають відіграти принципи справедливості, добросовісності й розумності, які вперше в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) безпосередньо передбачені в ст. 3 серед загальних засад цивільного законодавства (п. 6). Значимість цих договірних принципів у договірному праві зумовлена насамперед тим, що саме тут обсяг регулювання відносин за домовленістю сторін є не лише значним, але навіть може переважати нормативне регулювання. Відтак саме в договірних правовідносинах вкрай важливо, щоб сторони договору мали чіткі орієнтири у формулюванні умов договору з метою унеможливлення, зокрема, визнання його недійсним чи його примусового припинення [3].

Розташування цих норм-принципів на початку основного нормативно-правового акту цивільного законодавства не є випадковим, маючи на меті відразу зорієнтувати учасників цивільних правовідносин на межі правомірної і допустимої поведінки.

При виконанні договірних зобов'язань значення принципів добросовісності, розумності й справедливості, на думку Т.В. Боднар, полягає в їх функціональному призначенні: а) за відсутності нормативно-правового або договірного регулювання відносин, пов'язаних з виконанням зобов'язання, зазначені принципи виконують функцію регулятора прав обов'язків сторін зобов'язання, виступаючи орієнтиром можливої поведінки суб'єктів зобов'язання; б) за наявності нормативно-правового або договірного регулювання відповідних відносин принципи добросовісності, розумності та справедливості є додатковими критеріями оцінки дій (бездіяльності) суб'єктів зобов'язання, що має значення для визначення ступеня вини і розміру майнових санкцій, які можуть бути застосовані до правопорушника в разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання [10]

Справедливість у праві є багатофункціональною. Зміст справедливості виражається в п'яти функціях: регулятивній, охоронній, обмежувальній, інформаційній та аксіологічній [5].

Справедливість виконує регулятивну функцію, яка полягає у регулюванні в сфері договірних відносин, вона відображається, коли ми врегульовуємо відносини, які не врегульовані законодавцем та застосовуємо аналогію права чи аналогію закону. Охоронна функція полягає у тому, що вона забезпечує саму юридичну можливість захисту порушених суб'єктивних майнових чи особистих немайнових прав і сприяє її відновленню. Науковці тлумачать, що нерівність матеріального становища суб'єктів автоматично зумовлює застосування до них різного правового масштабу, а саме обмежувальна функція полягає у здійсненні або обмеженні прав, які обумовлюються метою недопущення несправедливості та захистом більш слабкої сторони, а саме споживача при укладенні споживчого договору. Інформаційна функція полягає в ознайомленні та визначенні поведінки суб'єктів цивільних правовідносин задля досягнення відповідної мети. Аксіологічна функція передбачає можливість адекватного оцінювання поведінки суб'єктів цивільних правовідносин.

У зв'язку з євроінтеграційними процесами в Україні виникає необхідність обґрунтування справедливості, а саме розробки принципів універсальної справедливості. Зміст універсальної справедливості містить у собі: а) вимогу рівності («діяти однаково в однакових умовах»), яка формується як вимога неупередженості і заборона неправомірної поведінки; б) ідею взаємозв'язку зробленого та розрахунку за це, що знайшло втілення в «золотому правилі»; в) вимогу рівноваги між втратою та придбанням («справедливого обміну»), яка має сенс не лише для сфери підприємницької діяльності.

Універсальну справедливість характеризує, насамперед, визнання таких правових цінностей, як життя, власність, добре ім'я (честь), які

втілюються у визнанні прав людини, і головним чином, його права на свободу.

Загальний принцип, який можна виділити, аналізуючи різні втілення ідеї справедливості, полягає в тому, що у стосунках один з одним люди мають право на певний відносний стан рівності або нерівності, відповідно до якого розподіляються труднощі чи блага. Покликання справедливості традиційно вважається підтриманням та відновленням рівноваги. Цей принцип застосовується як для критичної оцінки поведінки людини з позиції певних правил, так і для критики самих цих правил та їх застосування.

Загальні вимоги до того, що зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості, передбачені ч. 3 ст. 509 ЦК України, доповнюються також і додатковими вимогами, які передбачені ч. 2 ст. 627 ЦК України: у договорах за участю фізичної особи – споживача враховуються вимоги законодавства про захист прав споживачів [1], тобто до учасників споживчих договорів. Таким чином, специфічні особливості споживчих договорів вимагають обмеження свободи договору принципом справедливості, що ставить перед контрагентами споживача додаткові обов'язки та обмеження.

Під час укладення, зміни, виконання та припинення споживчих договорів споживач має закріплені у законі базовий набір прав, який є відправною точкою споживчих відносин і мінімальними гарантіями справедливості з боку іншої сторони.

Так, взаємодія споживача з виробником (продавцем, виконавцем) починається із забезпечення останнім таких основоположних споживчих прав, як право на належну якість продукції та обслуговування; безпеку продукції; необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію державною мовою про продукцію, її кількість, якість, асортимент, її виробника (виконавця, продавця), гарантію, відповідальність тощо.

Разом з тим, гарантіями справедливості споживача виступає перелік його прав та обов'язків, закріплений в ч. 3 ст. 4 ЗУ «Про захист прав споживачів», які втілюють у собі мінімальний обсяг свідомої поведінки [2].

Що стосується встановлених законом обмежень при укладанні споживчих договорів, то такими є включення продавцем (виконавцем, виробником) у договори зі споживачем умов, які є несправедливими.

Згідно з ч.3 ст.18 закону №1023-ХІІ несправедливими є також умови договору про:

- виключення або обмеження прав споживача стосовно продавця, виконавця, виробника або третьої особи у разі повного або часткового невиконання чи неналежного виконання продавцем, виконавцем, виробником договірних зобов'язань, включаючи умови про взаємозалік, зобов'язання споживача з оплати та його вимог у разі порушення договору з боку продавця, виконавця, виробника;

- встановлення жорстких обов'язків споживача, тоді як надання послуги обумовлене лише власним розсудом виконавця (пп.2, 3); надання можливості продавцю, виконавцю, виробнику не повертати кошти на оплату, здійснену споживачем, у разі його відмови укласти або виконати договір, без встановлення права споживача на одержання відповідної компенсації від продавця, виконавця, виробника у зв'язку з розірванням або невиконанням ним договору (п.4) [13].

Також під несправедливими умовами згідно з Директивою Ради 93/13/ЄЕС від 05 квітня 1993 року, розуміється договірна умова, якої не було обговорено в індивідуальному порядку, вважають несправедливою, якщо вона всупереч вимозі щодо добросовісності істотно порушує баланс між правами та обов'язками сторін, що виникають із договору, на шкоду споживачу.

Умову завжди вважають такою, що не була обговорена в індивідуальному порядку, якщо її сформулювали заздалегідь і споживач, таким

чином, не міг вплинути на зміст умови, особливо в контексті попередньо сформульованого стандартного договору [7].

У контексті директиви принцип справедливості «є засобом відновлення дисбалансу між економічно нерівними контрагентами, якщо більш могутня сторона зловживає своїм економічним становищем; він також є засобом відновлення рівноваги інтересів сторін, на які вплинули різноманітні обставини об'єктивного характеру, що не залежать від їх волі» [11].

Наявність несправедливих умов є підставою для визнання їх недійсними, а в окремих випадках визнання недійсним договору в цілому [15, с. 67-70].

Зазначена норма є відповідною кращим світовим, зокрема європейським, стандартам, і визнає умови договору несправедливими, якщо всупереч принципу справедливості його наслідком є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживача. Невичерпний перелік таких умов міститься в ч. 3 ст. 18 ЗУ «Про захист прав споживачів» і за споживачем закріплюється право змінити або визнати недійсним несправедливе положення. Нечіткі або двозначні положення договорів зі споживачами тлумачиться на користь споживача[2].

Таким чином, до споживчого договору можуть бути включені лише умови (пункти), визначені за домовленістю сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства (ч. 1 ст. 628 ЦК України), зокрема тих, що стосуються регулювання споживчої сфери та спрямовані на запобігання несправедливості в споживчих договорах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Принцип справедливості є універсальною категорією цивільно-правових відносин в Україні. Варто зазначити, що точне визначення цього поняття в законодавстві України поки що не існує.

Виходячи з аналізу цивільного законодавства України, можна констатувати, що принцип справедливості знаходить свій практичний вияв через закріплення фундаментальних категорій. Оскільки в цивільному праві України існує принцип рівності сторін і вільного волевиявлення та цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду, то встановлення переваг для одного із учасників буде справедливим лише за умови, що цим не порушуються права і свободи іншого.

Особливого значення набуває принцип справедливості в регулюванні споживчих договорів, зважаючи на доктрину «слабкої» сторони – споживача, у зв'язку з чим існують певні економічні та інформаційні диспропорції між контрагентами, запобігти яким і покликане встановлення меж допустимої і належної поведінки при укладанні та виконанні споживчих договорів.

Зважаючи на досить велику кількість споживчих договорів, зокрема таких, що укладаються за допомогою дистанційних засобів, варто зазначити необхідність їх більш детального врегулювання та чіткого законодавчого визначення як самого поняття «споживчий договір», так і його основних різновидів, з урахуванням універсального в цій сфері принципу справедливості обох сторін споживчого договору.

Література

1. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.10.2023).
2. Про захист прав споживачів : Закон України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30. Ст. 379. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 31.10.2023).
3. Борисова В.І. Базові принципи цивільного права України. *Проблеми цивільного права та процесу : тези доповідей учасників науково-*

- практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті Олександра Анатолійовича Пушкіна. Харків : ХНУВС, 25 травня 2018 р. С. 12-15. URL: http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/3398/5/Pravo_na_vidsko.pdf (дата звернення: 31.10.2023).
4. Гаро Г., Бобак О. Непоіменовані договори: головне – визначити правила гри. *Закон і Бізнес*. 2017. URL: https://zib.com.ua/ua/130675-neroimenovani_dogovori_golovne_viznachiti_pravila_gri.html (дата звернення: 31.10.2023).
 5. Горобець Н.О., Садикова Я.М. Функції справедливості в праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції : науковий збірник*. 2017. Том 1, № 2. С. 3-5. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fjur/program_5c47216376dc3.pdf (дата звернення: 31.10.2023).
 6. Горбенко К.П. Функції справедливості у державі та громадянському суспільстві. *Збірники наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса : Матеріали наукової конференції (2015-2016 рр.)*. С. 7-9. URL: <https://jpvvs.donnu.edu.ua/article/view/3595/3628> (дата звернення: 25.10.2023).
 7. Гринько Р.В. Щодо питання про виконання цивільно-правового зобов'язання. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 21. С. 37-42. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8766/37-42.pdf> (дата звернення: 16.10.2023).
 8. Директива Ради 93/13/ЄЕС від 05 квітня 1993 року про несправедливі умови споживчих договорів. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987_001-93#Text (дата звернення: 18.10.2023).

9. Дигести Юстиніана. URL: <https://epr.pp.ua/10161.html> (дата звернення: 18.10.2023).
10. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін. ; за ред. О.В. Дзери. К. : Юрінком Інтер, 2008. 896 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/l_373_89665657.pdf (дата звернення: 16.10.2023).
11. Калаур І.Р. Справедливість як об'єктивна основа здійснення та захисту цивільних прав. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2017. С. 112-114. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/29.pdf (дата звернення: 31.10.2023).
12. Отрадна О. А. Реалізація принципу справедливості у цивільноправових зобов'язаннях із завдання недоговорної шкоди. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2007. Вип. 74-76. С. 120–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2007_74-76_32 (дата звернення: 26.10.2023).
13. Нагорний О. Судова практика ознак несправедливих умов договору. *Національна Асоціація Адвокатів України*. 2017. URL: <https://unba.org.ua/publications/2430-sudova-praktika-oznak-nespravedlivih-umov-dogovoru.html> (дата звернення: 31.10.2023).
14. Харитонов Є. О., Старцев О. В Вступ до цивільного права України. Київ : Істина, 2006. 288 с. URL: <https://scholar.google.ru/citations?user=EQkWH1wAAAAJ&hl=uk> (дата звернення: 31.10.2023).
15. Яновицька Г.Б. Несправедливі умовив споживчих договорах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 67-70.

References

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. №№ 40-44. St. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
2. Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrainy [On Protection of Consumer Rights: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. 1991. № 30. St. 379. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> [in Ukrainian].
3. Borysova, V.I. (2018). Bazovi pryntsyipy tsyvilnoho prava Ukrainy [Basic principles of civil law of Ukraine]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu – Problems of civil law and process: tezy dopovidei uchasnykiv naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj svitlii pamiaty Oleksandra Anatoliiovycha Pushkina*. Kharkiv: KhNUVS. (pp. 12-15). URL: http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/3398/5/Pravo_na_vidsko.pdf [in Ukrainian].
4. Haro, H., & Bobak, O. (2017). Nepoimenovani dohovory: holovne – vyznachyty pravyla hry [Unnamed contracts: the main thing is to define the rules of the game]. *Zakon i Biznes*. URL: https://zib.com.ua/ua/130675/nepoimenovani_dogovori_golovne_viznachiti_pravila_gri.html [in Ukrainian].
5. Horobets, N.O., & Sadykova, Ya.M. (2017). Funktsii spravedlyvosti v pravi [Functions of justice in law]. *Aktualni problemy vitchyznianoj yurysprudentsii: naukovyi zbirnyk*, 2 (1), 3-5. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fjur/program_5c47216376dc3.pdf [in Ukrainian].
6. Horbenko, K.P. (2015-2016). Funktsii spravedlyvosti u derzhavi ta hromadianskomu suspilstvi [Functions of justice in the state and civil society]. *Zbirnyky naukovykh prats profesorsko-vykladatskoho skladu DonNU imeni Vasylia Stusa: Materialy naukovoï konferentsii*. (pp. 7-9). URL: <https://jpv.s.donnu.edu.ua/article/view/3595/3628> [in Ukrainian].

7. Hryenko R.V. (2016). Shchodo pytannia pro vykonannia tsyvilno-pravovoho zoboviazannia [Regarding the issue of the fulfillment of a civil legal obligation]. *Chasopys tsyvilistyky – Civil Journal*, 21, 37-42. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8766/37-42.pdf> [in Ukrainian].
8. Dyrektyva Rady 93/13/IeES vid 05 kvitnia 1993 roku pro nespravedlyvi umovy spozhyvchykh dohovoriv [Council Directive 93/13/EEC from April 5, 1993 on unfair terms of consumer contracts]. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987_001-93#Text
9. Dyhesty Yustiniana [Digests of Justinian]. URL: <https://epr.pp.ua/10161.html> [in Ukrainian].
10. Bodnar, T.V., Dzera, O.V., Kuznietsova, N.S. ta in. (2008). Dohovirne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: navch. posib. [Contract law of Ukraine. General part: teaching manual]. K: Yurinkom Inter, URL: https://duikt.edu.ua/uploads/l_373_89665657.pdf [in Ukrainian].
11. Kalaur, I.R. (2017). Spravedlyvist yak obiektyvna osnova zdiisnennia ta zakhystu tsyvilnykh prav [Justice as an objective basis for the implementation and protection of civil rights]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu*. Kharkiv, 112-114. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/29.pdf [in Ukrainian].
12. Otradnova, O. A. (2007). Realizatsiia pryntsypu spravedlyvosti u tsyvilnopravovykh zobov'iazanniakh iz zavdattia nedohovirnoi shkody [Implementation of the principle of justice in civil law obligations for the task of non-contractual damage]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*, 74-76, 120–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2007_74-76_32 [in Ukrainian].

13. Nahorni, O. (2017). Sudova praktyka oznak nespravedlyvykh umov dohovoru [Judicial practice of signs of unfair contract terms]. *Natsionalna Asotsiatsiia Advokativ Ukrainy*. URL: <https://unba.org.ua/publications/2430-sudova-praktika-oznak-nespravedlivih-umov-dogovoru.html> [in Ukrainian].
14. Kharytonov, Ye. O., & Startsev, O. V (2006). Vstup do tsyvilnoho prava Ukrainy [Introduction to civil law of Ukraine]. Kyiv: Istyna. URL: <https://scholar.google.ru/citations?user=EQkWH1wAAAAJ&hl=uk> [in Ukrainian].
15. Yanovytska, H.B. (2019). Nespravedlyvi umovyv spozhyvchykh dohovorakh [Unfair conditions in consumer contracts]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*, 4, 67-70 [in Ukrainian].